

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

CİLT : IX

MART 1993

SAYI : 26

ATATÜRK VE ÇAĞDAŞLAŞMADA İNSAN PROTOTİPİ

Ord. Prof. Dr. Sulhi DÖNMEZER

Çağdaşlaşma Kavramı

1. “Çağdaşlaşmak”, kavramın anlamı itibariyle yeni bir sözcük değildir. 19. yüzyılın ikinci yarısından ve özellikle 1908 Meşrutiyetinden itibaren bu kavramı ifade amacı ile “*asrileşmek*” sözcüğü kullanılmıştır. Sonradan bu sözcük bir kısım zümrelerde Türk, İslâm örf ve âdetlerinden, kültüründen kopmuş, yabancı (gavur) taklitçiliği yapmış bulunmayı çağrıştıran ek bir anlam ifade etmeye başlamış ve bazı sosyal grupları belirlemek amacıyla ve çok kere istihza maksadıyla kullanılmıştır; bundan sonra da batılı toplum biçimine uygun tarzda başka bir medeniyet dünyasına yollama yapmak amacıyla “*medenîleşmek*” terimi kullanılmaya başlanmıştır. Atatürk’ün “*Muasıır medeniyet seviyesi*” olarak ifade ettiği hedef medenî batı toplumları düzeyidir.

Günümüzde, yukarda belirlediğimiz kavramla yani çağdaşlaşma ile çok sıkı bir ilişki içinde söz konusu edilen bilimsel kavram ise, “*sivil toplum*” (La société civile-civil society) dur. Sivil toplum, hemen açıklayalım ki, askerî toplum teriminin karşılığı değildir. Fransızca ve İngilizce karşılığındaki “*civil*” kelimesi şehirleşmiş toplum, medenî toplum anlamındadır. Bilindiği gibi medenî kelimesi medine yani şehir kelimesinden gelmektedir. “*Türk Medenî Kanunu*” ibaresinde geçen medenî kelimesinde olduğu gibi; zira şehirleşmek ile medenîleşmek arasında çok sıkı bir ilgi vardır.

Çağdaş sosyal bilimde böylece sivil toplum, henüz tam şehirleşmemiş, bir bakıma ortak uygarlık ölçülerine ulaşamamış, gelenekçi, ekonomisi tarıma dayalı, hatta bazen ümmî, soyutlanmış toplumlar karşılığı olarak kullanılmaktadır. Ancak sivil toplumun, toplum bilim bakımından taşıması gerekli vasıflar hususunda sosyal bilimciler arasında da tam bir uzlaşma

bulduğunu, bugün bile söylemek mümkün değildir. Ancak ortak birtakım özellikleri ifadeye büyük zorluk yoktur.

Sivil toplumun özellikleri

2. Sivil toplumun ekonomisi tarımdan çok fazla olarak sanayiye yani gelişmiş çağdaş teknolojiye dayalıdır; bu nedenle sivil toplumun bir sanayi toplumu hatta bazen sanayi ötesi bir toplum olduğunu söylemek gerekecektir. Sivil toplumu belirleyen temel özelliklerden en önemlisi ise siyasî düzeninin hukuka dayalı olması ve temel insan hak ve hürriyetlerinin bu hukuk düzeni içerisinde hem hukuken ve hem de fiilen egemen bulunmasıdır yani sivil toplumun siyasî düzeni demokrasidir.

Bir toplum içerisinde yer alan insanların ırk, cinsiyet, din, dil, etnik köken ve diğer özellikleri itibarıyla ayırma tâbi tutulmaksızın hukuken ve fiilen eşit olmaları sivil toplum düzeninin temelidir. İnsan kişiliğine saygı, insan haysiyetinin mutlak biçimde korunması sivil toplumun temel şartıdır. Bu şart sivil toplumun aynı zamanda bir refah toplumu olmasını da ifade eder. Bu itibarla gelir dağılımı çok bozuk olan toplumlara sivil toplum denilemez. Sivil toplum insanının prototipi bilime tam inanç taşır. Bu prototip için *"en hakikî mürşit ilimdir"*.

İnsanlar 18. yüzyıldan itibaren böyle bir sivil toplum idealini kovalamaya başlamışlardır. Belirlediğimiz model, gerçekte tam olarak hiçbir topluma uymayabilir. Bizim görüşümüz şudur ki, dünya toplumlarının belki de hiçbirisi halen ideal ölçüde yani tam olarak belirttiğimiz modele uygun sivil toplum yapısına ulaşabilmiş değildir; ancak modele, ideal ölçüye çok yaklaşanlar vardır.

Atatürk İnkıâplarının Hedefi

3. Atatürk inkıâplarının tümünün ortak temel hedefi Türk toplumunu yukarıda açıkladığımız tarzda bir sivil toplum yapısına, düzeye ulaştırmak olmuştur. Sivil toplum idealine en ziyade yaklaşan toplumlar halen batı Avrupa ve Amerikan toplumları olduğu için Türk inkıâplarının temel hedefleri arasında *"batılılaşmak"* önemle yer almıştır. Batılılaşmak çabalarının bu ülkede daha 19. yüzyıldan başladığını bilmekteyiz.

Çağdaşlaşmanın Şartları

4. Yukarıda belirttiğimiz girişten sonra çağdaşlaşma kavramına dönebiliriz: Çağdaşlaşmayı Türkçe sözlük "çağın tutumuna, anlayışına, gereklerine uymak, muasırlaşmak" olarak tanımlıyor. Tarif yerindedir; çağdaşlaş-

mak, çağa uymak, çağın gereklerine uyum sağlamak, geçmişte, tarihte yaşamamak, mazinin getirdiği "afonksiyonel" hâle gelmiş yani işlevsel değeri kalmamış, şekil olarak sürüp giden yapı unsurlarını, disfonksiyonel yani toplumsal sistemin varlığını sürdürmesini sağlamak şöyle dursun ters etki yapan toplumsal unsurları, uygulamaları bertaraf etmek, inançları, değerleri gerektiğinde sürekli yenilemek ve herşeyden önce bütün şartlarıyla yeni teknolojiye uyum sağlamaktır. Dikkat edilsin ki, bu tarif esasta sivil toplumu belirlemektedir. Kaldı ki, aslında sivil toplum ile çağdaşlaşmış toplum kavramları birbirine eşittir.

Hemen açıklayalım ki, bir toplum için çağın teknolojik gereklerine uymak bakımından güçlük çok fazla değildir; yeni teknolojileri uygulamaya koymak nispeten kolaydır. Ancak "çağın tutumuna, tutumlarına, anlayışına, zihniyetine uyum yapmak" denildiğinde durum çetrefilleşmektedir. Çünkü burada çağdaşlaşmak durumunda olan toplumun ve toplum deyince insanların yüzyıllardan beri gelip yerleşmiş, sosyalleşme süreci içerisinde içlerine geçirdikleri bir kısım sosyal değerler, sosyal normlar, benimsenmiş tutumlar, inançlar yerine yenilerini elde etmeleri, toplumsal tutumların değişmesi, egemen standartların, düşünce örneklerinin yerini başkalarının alması gerekecektir. Bu değişmeler olmadan gerçek anlamda çağdaş toplum biçimine yani sivil topluma geçilemez ve dolayısıyla çağdaşlaşamaz.

Yeni bir insan prototipi

5. Demek oluyor ki, bilimsel ifadesiyle sivil, çağdaş toplumun insan tipinin, prototipinin ortaya çıkıp egemen olması çağdaşlaşmanın şartıdır. Çağdaşlaşmayı böyle anlamalıdır. Sivil çağdaş toplum yapısının unsurlarını oluşturan bir kısım normları meselâ hukuk normlarını, kanunları, teknolojik normları inşa edip meydana getirebiliriz; yürürlüğe koyabiliriz. Demokrasinin zorunlu şartını oluşturan hukuk düzenini anayasadan kanunlara ve mevzuatın diğer kısımlarına kadar ortaya koyup şekillendirebiliriz. Fakat sosyolojik anlamda çağdaşlaşmış toplumun insan prototipini ortaya koyup yaygınlaştırmadıkça çağdaşlaşma tam anlamıyla gerçekleştirilmiş olamaz. O hâlde çağdaşlaşmak için toplumda geçerli, bir anlamda egemen insan prototipini ortaya koymak, bunu yaygınlaştırmak mecburiyeti vardır. Çağdaşlaşmış toplum modelinin insan prototipini benimsemek lâzımdır.

Rekabet, Ayıklanma

6. Toplum bilim, belirli bir toplumda hangi insan tipinin, hangi standartların, hangi düşünce örneklerinin egemen olacağını, aynı toplumun

sosyal sistemi içinde işleyen “rekabet ve ayıklanma” (Istifa-Selection) süreçlerinin belirleyeceğini açıklıyor.

Toplumsal hayatın en önemli sosyal güç ve süreçlerinden başta geleni “rekabet”dir. Rekabet barış içinde sürdürülen bir mücadele şeklidir; rekabet aynı hedeflere ulaşmak, aynı hedefleri gerçekleştirmek üzere çok sayıda kişi ve grupların barışçı çabaları olarak da tanımlanabilir. Toplum hayatında hangi alanda ve nitelikte olursa olsun bir yarış söz konusu ise rekabet süreci faaliyete geçer. Rekabet sosyal sistemin içerdiği sosyal mevkilere gelinmesini sağlar ve böylece ayıklanma fonksiyonunu da yerine getirmiş olur; prototipi ortaya koyar. Türkiye’de iş adamı prototipinin meselâ Vehbi Koç, Nejat Eczacıbaşı, Sakıp Sabancı olması gibi.

İçinde rekabetin cereyan etmediği toplum yoktur. Ancak rekabetin yoğunluğu bakımından toplumlar birbirlerinden ayrılmaktadırlar:

Dinamik toplumlarda rekabet en yoğun tarzda cereyan etmektedir. Önemli olan husus şudur ki, rekabet edenler elde edilmesi mümkün olan en iyi sonuçları sağlamaya çalışırken toplumsal şartlara uyum yapmak ve hareketlerinde toplumun tercih ettiği zihniyetleri yansıtmak mecburiyetindedirler. Rekabet, kendisine özgü kurallarına, oyunun kurallarına uygun biçimde işlediği takdirde en iyilerin ayıklanmasına imkân verir; rekabetin belirli şartları altında, varlığı sürdürebilmek için zorunlu olan yetenek ve becerilere sahip bulunanlar, genel olarak ayıklanacak ve böylece toplumsal prototip de belirlenecektir. Böylece ayıklanma süreci zaman içinde toplumun şartlarına göre ideal tipin, prototipin çeşitli yetenek ve özellikleriyle ortaya çıkmasına sebebiyet verecek ve bu tip egemen olacaktır. Ancak rekabetin kurallarına uygun surette işlememesi halinde negatif bir ayıklanma süreci işlemeye başlayacaktır.

Çağdaşlaşmış toplumun insan prototipi

7. Çağdaşlaşmış toplumun da böylece kendi şartlarına göre ortaya çıkardığı örnek tip vardır. Söz konusu örnek tip, çağdaşlaşmış toplumun kendi şartları içerisinde bir sistem olarak işlemesini sağlayacaktır. Aynı suretle çağdaşlaşmamış, gelenekçi toplum sistemi de gene kendi varlığını sürdürecektir, kendisine özgü insan prototipini ortaya çıkarmakta ve tip vasıtasıyla işlemesini sağlamaktadır.

Tarihî evrim süreci içerisinde gelenekçi toplumdan çağdaş sivil toplum biçimine geçmiş bulunan toplumlar, bu yeni biçime özgü prototipi aynı evrim süreci içerisinde meydana getirmişler ve böylece sistem ve insan birlikte, beraberce, dengeli olarak ve birbirine uyum sağlayarak şekillenmiştir. Bu insan neticede sivil toplumun güvencesi olmuştur.

Ancak inkılâp veya devrim yoluyla çağdaşlaşmak durumunda olan toplumlar için durum farklıdır. Toplumsal sistem inkılâp ve devrim hareketleriyle ve çok kere güç ve kuvvet kullanılarak çağdaştırılırken henüz çağdaş, sivil toplumun insan prototipi egemen olabilmiş değildir. O hâlde çağdaş toplum biçimine devrim yoluyla geçmek için, insan prototipinin hızla ve tabir yerinde ise yapay araçları da kullanarak meydana getirilmesi inkılâpların yani yenileşmenin sürekli olması için şarttır.

Bu itibarla toplumun çağdaşlaşması hedefini güden reformcuların herşeyden önce o sırada egemen olan prototipi değiştirmeleri için çaba göstermeleri ve çağdaşlaşmış toplum prototipinin egemen olmasını sağlamak üzere gereken şeyleri yapmaları, bu husustaki araçları kullanmaları şarttır. Atatürk'ün tekke ve zaviyeleri kapatma, toplumda yerleşmiş birtakım unvanları yasaklama hususunda giriştiği çabaların temel sebebi budur. Gelenekçi toplumda egemen prototip ortadan kaldırılmak ve böylece çağdaş toplum insan prototipinin yolunu açmak istenmektedir.

Eğitimin Rolü

8. İdare ettikleri toplumları inkılâplar yoluyla değiştirmek isteyen bütün reformcu liderler, bu büyük problemle karşı karşıya kalmışlardır. İnkılâpçı, herşeyden önce toplumda zihniyet değişikliğini yapmak, idare ettiği sosyal grupta yer almış insanların zihniyetlerini değiştirmek mecburiyetindedir. Büyük Petro'dan Atatürk'e, Lenin'e kadar bütün ihtilâlciler ve inkılâpçı liderlerin başta yapmak istedikleri şey de bu olmuştur. Ancak prototipin teşkili yani aslında insanlarda zihniyet değişikliğinin gerçekleştirilmesi kolay ve süratle meydana getirilebilecek bir olgu değildir.

İnkılâpçı veya devrimci liderlerin çabalarıyla toplumsal sistemin normal rekabet ve ayıklanma sürecine rağmen ortaya çıkması istenilen prototiplerin her zaman toplumda örnek olacak zihniyeti temsil ettikleri söylenemez. Bu konuda Almanya'da nasyonal sosyalizmin yerleştiği dönem çok dikkat çekici bir örnek oluşturmaktadır.

Nasyonal Sosyalizm Örneği

9. Almanya'da nasyonal sosyalizmin zaferinden sonra çok kısa bir süre içinde Almanların bu kadar çabuk zihniyetlerini değiştirebilmiş olmaları karşısında dünya kamuoyu hayretler içerisinde kalmıştı. *Mannheim* bir eserinde uygun bir sosyolojik analiz yapıldığında aslında Almanların sanıldığı gibi zihniyetlerini değiştirmediklerini açıklıyor ve durumu özetle şöyle izah

ediyor: 1930-1933 döneminde Almanların hepsi zihniyetlerini değiştirmiş değillerdi. Ancak Alman toplumunda rekabetin içerdiği mücadelenin ortaya koyduğu farklı sosyal ayıklanma metodları değişik tipte insanları ortaya çıkarmıştı. Bir toplumdaki tabakalaşmanın alt basamaklarında bulunanlar, doruğa çıktıklarında onların evvelce önemsiz sayılmış düşünce ve davranış tarzları yeni davranış prototipi yerine geçebilir. Bundan sonra da propaganda ve sosyal taklit süreçleri bu yeni davranış tipinin ve zihnî örneğin yayılması hususunda yardım etmeye başlar. İşte bu yollardır ki, yeni Almanlar kısa bir süre içerisinde şekillenmişlerdir. Aynı Almanlar aslında değişmiş değillerdi ve fakat ayıklanma yeni bir tipin oluşmasını tercih ediyordu ve bu tip eski tipe karşı cephe alıyordu. İşte zihnî örneklerde ve tutumlarda değişiklik getiren de aynı mekanizma idi. Birbirleriyle rekabet eden fikir ve düşünce örnekleri değil ve fakat bireylerdir. Yeni bir birey tipinin yükselmesi ile birlikte yeni birtakım fikirler de zirveye çıkar.

Eğitim İhtiyacı ve Atatürk

10. Görülüyor ki, yeni bir toplum biçimi yeni zihniyetleri taşıyan birey tipleri sayesinde oluşup varlığını sürdürebilmektedir. Yeni birey tipleri ise yukarıda açıklandığı üzere toplum içinde işleyen rekabet ve ayıklanma süreçleri sonunda ortaya çıkacaklardır. Ancak bu oluşum yıllar süreceğinden çabuk sonuçlara ulaşmak isteyen reformcu liderin başka birtakım metodlara ihtiyacı vardır. Bu bakımdan eldeki başlıca araç ise geniş anlamda eğitimidir.

Atatürk, gerçekleştirdiği inkılâplarla ulaşmak istediği yeni toplumsal sistemin, düzenin gerektirdiği zihniyeti taşıyan insan prototipini ortaya çıkarıp yaygınlaştırmadan, toplumda bu tipin örnek bireyi oluşturmasını sağlamadan yeni sistemin varlığının güvence altına alınıp sürekli kılınmasının mümkün olmayacağını biliyordu. Bu sebeptendir ki, özellikle iki hususa önem vermiştir:

Birincisi yeni sistemin güvencesi olarak gençliği ve gençleri sürekli vurgulamaktır. Gençlerde, eski sistemin tortuları güçlü biçimde henüz yerleşmemiş bulunduğundan, onlarda yeni toplum düzeninin gerektirdiği zihniyeti oluşturmanın çok daha kolay olacağını biliyordu.

İkinci olarak eğitim alanındaki inkılâplara büyük önem vermiş ve bunlara hiç vakit geçirilmeden girişilmesini öngörmüştür. Atatürk devrimleri böylece millî eğitim sisteminin başta gelen etkileyicisi olmuştur. Bu

suretle üç büyük inkılâp kanunundan birisini oluşturan “*Tevhid-i Tedrisat Kanunu*” 3 Mart 1924 tarihinde kabul edilmiştir.

Bu kanunla bütün eğitim ve kültür kurumları Millî Eğitim Bakanlığı’na bağlanıyor, bütün eğitim faaliyetleri bakanlığın gözetimi altına alınıyor. Eğitim lâikleştiriliyor; din eğitimi ve din adamlarının yetiştirilmeleri de bakanlığın görevleri içinde yer alıyor. Eğitimin, çağdaşlaşacak bir toplumun güvencesi olan insan prototipini yerleştirme ve yetiştirme aracı olarak büyük önemi Atatürk tarafından her vesileyle vurgulanmıştır: “Yeni bir nesil yetişecek ve bu öğretmenlerin eseri olacaktır.” Yeni nesiller akılcı olacaklardır; fikri hür, irfanı hür, vicdanı hür nesiller çağdaşlaşan Türkiye’yi tesis ve idame ettireceklerdir. Bu suretle yetiştirilen nesiller, çağdaşlaşan toplumun, sivil toplumun güvenceleri olacaklardır. Bağnazlıktan uzak, özgür düşünceli insan sivil toplumun vazgeçilmez şartıdır. Medreselerin, mahalle mekteplerinin kapatılması hep bu amacın gerçekleşmesi doğrultusundadır.

Bugün çağdaş toplumun Türk insanı profili yani prototipi Millî Eğitim temel kanununda 14 madde hâlinde belirtilmiştir.

Sonuç

11. Çağdaş topluma geçiş, çağdaşlaşma ülküsü bugün de Türk toplumu bakımından geçerlidir; hayafı değerdedir ve günceldir. Atatürk’ün ölümünden bu yana geçen yıllarda toplum, sosyal sistem, düzen 1938’lerdeki yerinde kalmamıştır; kalamazdı. Elbette ki, düşüncelerde, uygulamalarda, zihniyetlerde, toplumu oluşturan değişik zümrelerde bir kısım farklılıklar meydana gelmiştir. Hatta bunlardan bazıları Atatürk ideallerine nazaran negatif nitelikte olmuştur; olacaktır. Özellikle demokratikleşme, eğitimde de inkılâp yıllarındaki devrimci ve zorlayıcı metodların kullanılmasına engeldir. Ama hiç kuşkusuz çağdaş sivil topluma ulaşmak hususundaki Atatürkçü azimden ciddî oranda birşeyler kaybetmiş değiliz. Evet; insan prototipinde zamanlara, olaylara göre değişmeler ortaya çıkabilir; bu toplumbilimin verilerine göre kaçınılmazdır. Ama önemli olan cihet yukarıda açıklandığı gibi Atatürkçü çağdaş topluma ulaşma azminin bütün gücüyle devam etmesidir.

Bu yazımızda daha çok ilkelerden ve sosyolojik gerçeklerden söz ettik. Atatürkçü çağdaş toplumun insan prototipinin taşınması lâzım gelen somut içeriklere başka bir yazımızda değinelim.